

La Fonte Musica o.l.v. Michele Pasotti

DanteNova - Musica dalla Commedia di Dante

• zondag 18 september | **MAASTRICHT** SINT MARTINUSKERK | 17.00 - 18.00 uur

INFERNO | Hel

- a. *CANTO VII, 1-15. Pluto con voce 'chioccia' (Pluto, met een schorre stem)*
Antonio Zacara da Teramo ca. 1350/1360-1413 • Deus deorum Pluto
- b. *CANTO XXVI, 1-12. Godi, Fiorenza! (Verheug u, Florence!)*
Paolo da Firenze ca. 1355-1436 • Godi, Firenze
- c. 1. *CANTO XXXI, 71-72. Il gigante Nembrot parla un linguaggio incomprensibile e suona il corno*
(De reus Nimrod spreekt in een onbegrijpelijke taal en bespeelt een hoorn)
2. *CANTO XXXIV, 1. Vexilla regis prodeunt inferni*
gregoriaans • Vexilla regis prodeunt
3. *CANTO XXXIV, 16-59. Lucifero (Lucifer)*
Guillaume de Machaut ca. 1300-1377 • Fons totius superbiae / O livoris feritas / Fera pessima

Een selectie uit de vele muzikale verwijzingen in Dante's Divina Commedia vormt de leidraad voor dit programma. De canto's waarop de muziekkeuze is gebaseerd staan vermeld in het programma hiernaast.

PURGATORIO | Louteringsberg

- a. *Purgatorio: Penitenza e Amore (Louteringsberg: Boete en Liefde)*
1. *CANTO II, 37-51. Le anime cantano 'In exitu Israel de Aegypto' sulla spiaggia del Purgatorio*
(De zielen zingen 'In exitu Israel de Aegypto' op het strand van de Louteringsberg)
gregoriaans • In exitu Israel de Aegypto
2. *CANTO II, 76-117. Casella canta 'Amor che nella mente mi ragiona'*
(Casella zingt Dante's 'Amor che nella mente mi ragiona' - 'Liefde die in mijn geest steeds tot mij spreekt')
Francesco Landini ca. 1325-1397 • Che cos' è quest' amor?
- b. *Ciclo delle preghiere (Cyclus van gebeden)*
1. *CANTO VII, 65-84. Valletta dei principi negligenti. Cantano 'Salve, Regina'*
(Kleine vallei van de nalatige vorsten. Zij zingen 'Salve, Regina')
Anoniem / Zacara da Teramo • Nostra Avocata

2. CANTO VIII, 1-18. *Preghieria delle anime al tramonto 'Te lucis ante terminum'*

(*De zielen bidden en zingen bij zonsondergang 'Te lucis ante terminum'*)

Anoniem (Rossi Codex) • **Lucente stella** • INSTRUMENTAAL

3. CANTO IX, 130-145. *La Soglia del Purgatorio. Te Deum Laudamus 'in voce mista al dolce suono'*

(*Op de drempel van de Louteringsberg. Te Deum Laudamus 'met stemmen begeleid door zoete klanken'*)

gregoriaans • **Te Deum laudamus**

4. CANTO XVI, 1-24. *Agnus Dei degli iracondi (Het Agnus Dei van de toornigen)*

Matteo da Perugia ...1400-1416... • **Ave sancta mundi salus / Agnus Dei**

c. Ciclo delle donne (Cyclus van de vrouwen)

1. CANTO XXVII, 91-108. *Dante sogna Lia che coglie fiori e canta*

(*Dante droomt dat hij Lea hoort zingen terwijl zij bloemen plukt*)

Francesco Landini • **Questa fanciulla Amor**

2. CANTO XXVIII, 7-42; CANTO XXIX, 1-30. *Matelda si approssima 'cantando e scegliendo fior da fiore' e 'come donna innamorata' intona Beati quorum tecta sunt peccata e 'una melodia dolce correa per l'aere luminoso'.*

(*Matelda nadert 'terwijl ze zingt en bloemen plukt' en 'als een verliefde vrouw' zingt ze*

Beati quorum tecta sunt peccata en 'een zoete melodie stroomde door de heldere lucht'.)

Francesco Landini / anoniem • **Agnus Dei 'Questa Fanciulla'**

3. CANTO XXX, 1-39. *Apparizione di Beatrice accompagnata da canti*

(*Beatrice verschijnt, door liederen vergezeld*)

Anthonello da Caserta laat 14^e - vroeg 15^e eeuw • **Più chiar che'l sol**

PARADISO | Paradijs

a. CANTO III, 121-130 *Piccarda svanisce cantando Ave Maria*

(*Piccarda verdwijnt uit het oog terwijl zij het Ave Maria zingt*)

anoniem • **Ave Stella Matutina**

b. Contemplazione di Maria (Contemplatie van Maria)

1. CANTO XXIII, 79-84. *Raggio di Sole (Zonnestraal)*

Johannes Ciconia ca. 1370-1412 • **Le ray au soleyl**

2. CANTO XXIII 127-129. *Regina coeli delle anime dei beati*

(*De zielen der gelukzaligen zingen Regina coeli*)

gregoriaans met anonieme diminutie (codex Faenza 117) • **Ave maris stella**

c. Gloria e Osanna degli Angeli (De engelen zingen Gloria en Hosanna)

CANTO XXVII, 1-15. *Gloria*

Matteo da Perugia • **Gloria**

d. Trionfo di Maria (De triomf van Maria)

CANTO XXXII, 88-99. *Contemplazione di Maria, Gabriele canta 'Ave Maria gratia plena'*

(*Dante laat zijn gedachten gaan over Maria, de engel Gabriël zingt 'Ave Maria gratia plena'*)

Anoniem (Llibre Vermell de Montserrat) • **Mariam matrem Virginem**

La Fonte Musica

Francesca Cassinari sopraan

Alena Dantcheva sopraan

Gianluca Ferrarini tenor

Massimo Altieri tenor

Efix Puleo viella da braccio

Teodoro Baù viella da gamba

Michele Pasotti luit en artistieke leiding

DanteNova

Musica dalla Commedia di Dante (1265-1321)

Dante stierf 700 jaar geleden, in de tijd dat de *Ars Nova* opkwam. Deze ‘nieuwe kunst’ had betrekking op ontwikkelingen in de muziek: de meerstemmige muziek – polyfonie – werd minder statisch en ritmisch complexer. Met name in Frankrijk en Bourgondië ontwikkelde zich deze stijl van componeren. Philippe de Vitry en Johannes de Muris publiceerden in de jaren rond 1320 hun verhandelingen waarin zij deze nieuwe richting ‘*Ars Nova*’ noemden: een nieuwe manier van componeren die de weg baande voor een eeuw van grote muzikale creativiteit. De werken op dit programma komen uit die periode. Vandaar de titel van dit programma: *DanteNova*, een fonkelende ster van kleuren, fantasie en verbeelding. Zowel van Dante als van de meesters van de *Ars Nova*.

Inferno

Dante verdeelt het Inferno (de Hel) in negen kringen, die samen een trechter vormen die uitkomt in het middelpunt van de aarde, met de verworpen engel Lucifer als centrum van het universum.

KRING I · ongedoopten

KRING II · wellustigen

KRING III · vraatzuchtigen

KRING IV · gierigaards en verspillers

KRING V · toornigen en tragen

KRING VI · ketters

KRING VII · geweldplegers

KRING VIII · bedriegers

KRING IX · verraders

Lucifer

HEL

Muziek begeleidt Dante’s denkbeeldige reis van de *Commedia*: ons concert volgt het spoor langs veel plaatsen waar muziek klinkt: van de stiltes vol geweeklaag uit het *Inferno*, tot de hemelse concerten uit het *Paradiso*.

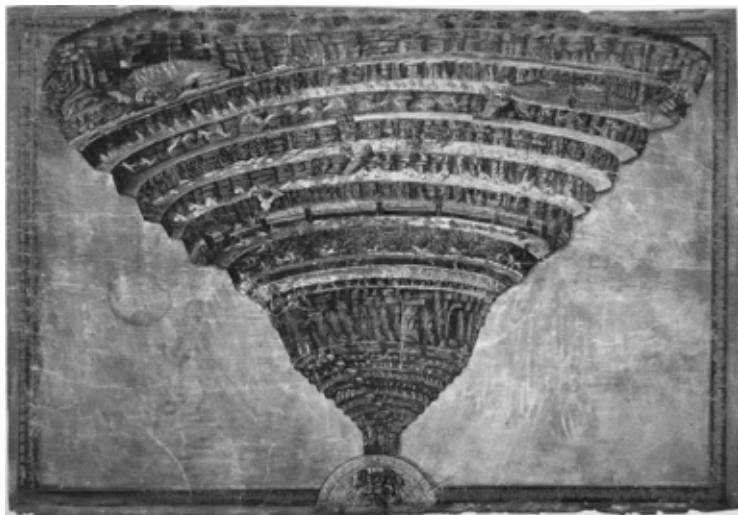
Inferno | Hel

Inferno (Hel) is een stille plek, waar de stilte alleen wordt onderbroken door geschreeuw, geweeklaag en soms door woorden van de verdoemden. Niemand kan er zingen of spelen. En toch, al is het in mindere mate dan in de andere twee rijken van het hiernamaals, hebben we ervoor gekozen bepaalde belangrijke figuren een muzikale stem te geven, waarbij we hebben geput uit werken uit de *Ars Nova*.

Het eerste karakter uit de *Commedia* dat we vertalen in muziek is Pluto. Wanneer Dante en Vergilius de vierde cirkel binnengaan waar de gierigen worden gestraft, komen ze deze heerser van de onderwereld tegen. Pluto spreekt een onbegrijpelijke taal, met een ‘voce chioccia’ (een harde, rauwe stem).

Deus deorum Pluto, een ballade van Zacara da Teramo, richt zich tot Pluto ‘god der goden’ in een even ‘vreemde’ taal, vol pseudo-bijbelse uitdrukkingen. In de tekst van deze ballade worden ook demonen aangeroepen.

La mappa dell’Inferno (tussen 1480-1490) door Sandro Botticelli (ca. 1445-1510)

Antonio Zacara da Teramo

Deus deorum Pluto

Deus deorum Pluto or te rengratio,
mille mercé, Gebelles Demorgon:
Non dirò più 'barban barban Aaron',
poy che so reintegrato et de luy satio.

Serà in eternum el nostro laudatio
de la vendetta et de tanta iustitia.
Or superete l'auro e'l topatio,
che per nessun connessa c'è pigritia.

Io so' in possession a gran leticia,
servo serò de Cacus Radamanto:
Rengratiando ognun tanto per tanto
presta iusticia in poco tempo'et spatio.

Deus deorum Pluto...

*Oh, Pluto, god der goden, U dank ik nu,
duizendmaal dank, Cybele, Demogorgon¹:
Nooit zal ik meer zingen 'Barbam Barbam Aaron',
want ik ben genezen en ik heb genoeg van hem.*

*Mijn eeuwige lofprijzing komt u toe
om uw wraak en complete rechtvaardigheid.
Neem nu het goud en topaas,
want geen enkel bevel staat ledigheid toe.*

*Ik ben vol van een groot geluk,
Ik zal de dienaar zijn van Cacus Radamanto²:
en iedereen ontzettend danken voor deze vlotte
rechtvaardigheid in weinig tijd en ruimte.*

Oh, Pluto, god der goden...

¹ volgens Boccaccio de vader van alle goden,
levend in de ingewanden van de aarde

² Cacus was een vuurspuwende reus, zoon van Vulcanus;
Rhadamantus was een halfgod, zoon van Zeus en Europa.

Hierna zingen we het bekende gezang van Odysseus, het 26ste, in het diepste van de Hel. Het begint met een beschimping, waarin Dante tekeergaat tegen de stad Florence. In feite is het de afsluiting van het voorafgaande gezang, waarin de hoofdfiguren Florentijnse dieven zijn. In Dante's aanval, die in de eerste twee verzen nog klinkt als een ode aan Florence, wordt een oude inscriptie geciteerd

die zich bevindt op de façade van het Palazzo del Podestà. Maar in het derde vers komt de ironische strekking naar voren:

*'Godi, Firenze, poi che se' sì grande
che per mare e per terra batti l'ali
e per lo 'nferno tuo nome si spande!*

*Verheug je, Florence, want je bent zo groot,
dat je je vleugels uitspreidt over land en over zee
terwijl je naam zich overal in de hel verbreidt.*

Godi Firençe van Paolo da Firenze begint met dezelfde woorden. Het is een van de zeldzame gevallen waarin de componist laat zien dat hij bekend is met het werk van Dante. Het madrigaal herhaalt op bijna identieke wijze de eerste twee zinnen van Dante's terzine. Het grote verschil zit hem in de derde versregel: waar Dante schrijft: 'terwijl je naam zich overal in de Hel verbreidt', viert Paolo de 'vreselijke' glorie van Florence 'facendo ogni Toscan di te tremare' (waardoor iedere Toscaan bang voor jou wordt). Het madrigaal, met zijn hardvochtige houding naar Pisa, illustreert perfect de atmosfeer van de harde politieke strijd tussen Toscaanse steden waarvan zowel *Inferno* als Dante's leven en werk zijn doordrongen.

Paolo da Firenze

Godi, Firençe

*Godi, Firençe, po' che se' sì grande
che batti l'ale per terr'e per mare
faccend'ogni Toscan di te tremare.
Glorioso triunfo di te spande
per tutto l'universo immortal fama,
po' che Pisa tuo serva omai si chiama.
Giove superno e 'l Batista di gloria
danno di Pisa al tuo popol vittoria.*

*Verheug je, Florence, want je bent zo groot,
dat je je vleugels uitspreidt over land en over zee
waardoor iedere Toscaan bang voor jou wordt.
Jouw glorieuze triomf brengt jou
in het gehele universum onsterfelijke roem,
en maakt Pisa tot jouw slaaf.
Jupiter, de allerhoogste, schenkt jouw volk
de overwinning over Pisa.*

Nadat Dante en Vergilius de brede dam langs de tiende en laatste ringgracht zijn overgestoken, naderen ze de diepe put, de bodem van de Hel. Onder de reuzen die zij daar ontmoeten, bevindt zich Nimrod. Wanneer hij hen ziet, begint hij met verhitte stem onbegrijpelijke woorden uit te kramen, zoals Pluto in CANTO VII. Vergilius legt uit dat hij degene is die als een bezetene probeerde de hemel te bereiken via de toren van Babel, wat er de oorzaak van is dat er heden ten dagen zoveel verschillende talen bestaan. Dan nodigt hij de boze reus uit zijn razernij te uiten door de hoorn die over zijn schouder hangt tot klinken te brengen. Dit is het enige ‘muzikale’ moment in *Inferno*, als we het zo kunnen noemen. En het vormt de prelude tot de nóg monstrueuzere verschijning van Lucifer. Aangekomen op het diepste punt van de Hel, bij het naderen van Lucifer, citeert Dante de hymne *Vexilla regis prodeunt* van Venantius Fortunatus, waarbij hij de betekenis verdraait en zo de grootsheid van het kwaad oproept: ‘*Vexilla regis prodeunt inferni*’.

gregoriaans

Vexilla regis prodeunt,
fulget crucis mysterium,
quo carne carnis conditor
suspensus est patibulo.

*De koningsvanen worden uitgedragen,
het kruismysterie schittert,
waarin de Schepper van het Vlees
in 't Vlees aan 't kruis werd opgehangen.*

Het wezen van het kwaad wordt muzikaal verklankt door een schitterend motet van Guillaume de Machaut, groot musicus en dichter, die voor de Franse taal betekent wat Dante voor de Italiaanse taal betekent. Zijn motet *Fons totius superbiae / O livoris feritas / Fera pessima* – in het Latijn – geeft een bijzondere muzikale beschrijving van de duivel: bron van alle hoogmoed, een kwaad en meedogenloos beest.

La Divina Commedia illumina Firenze (1465) door Domenico di Michelino (1417-1491, fresco in de dom van Florence

Guillaume de Machaut

Fons totius superbiae / O livoris feritas / Fera pessima

TRIPLUM

Fons totius superbiae,
Lucifer, et nequicie
qui, mirabili specie
decoratus,

eras in summis locatus,
super thronos sublimatus,
draco ferus antiquatus
qui dicere

Ausus es sedem ponere
aquilone et gerere
te similem in opere
Altissimo.

Tuo sed est in proximo
fastui ferocissimo
a iudice iustissimo
obvium.

Tuum nam auffert primum;
ad abyssos cito stratum
te vidisti per peccatum
de supernis.

Ymis nunc regnas infernis;
in speluncis et cavernis
penis jaces et eternis
agonibus.

Dolus et fraus in actibus
tuis et bonis omnibus
obviare missilibus
tu niteris;

Auges que nephas sceleris
Adam penis in asperis
te fuit Stigos carceris.
Sed Maria

Virgo, que, plena gratia,
sua per puerperia
illum ab hac miseria
liberavit,

*Lucifer, bron van hoogmoed
ten voeten uit, van gemeenheid,
die zich – getooid in een
zonderlinge gedaante –*

*ophoudt in de hoogste regionen,
hoog verheven op een troon,
die een oude woeste draak
wordt genoemd.*

*Je had het lef je zetel
in het Noorden te installeren
en je te gedragen in doen en laten
zoals de Allerhoogste.*

*Maar onlangs is je meest
overmoedige hooghartigheid
door de meest rechtvaardige rechter
aan banden gelegd.*

*Hij heeft je immers met geweld
je plaats in de hoogste kringen ontnomen;
door je zondigheid heb je jezelf vanuit de hemelen
snel zien afdalen naar de afgrond.*

*In de diepste onderwereld heers je nu;
in spelonken en holen ben je verzonken
in wraak en eeuwigdurende
agonie.*

*Opzettelijk bedrog en list
doorspekken je handelen
en je spant je in met je projectielen
alle goede mensen tegen te werken.*

*Je versterkt de schande van de misdaad
die Adam vanwege zijn straf in de grimmige kerkers
van de Styx gevangen hield.
Maar ik smee de Maagd Maria*

*die één en al gratie is,
en die hem [Adam] vanuit haar kraambed
uit de ellende
heeft bevrijd,*

Precor elanguis tedia
augeat et supplicia
et nos ducat ad gaudia
quos creavit.

DUPLUM

O livoris feritas,
que superna rogitas
et jaces inferius!
Cur inter nos habitas?
Tua cum garrulitas
nos affatur duliuis,
retro pungit seivius,
ut veneno scorpius:
Scariothis falsitas
latitat interius.
Det mercedes Filius
Dei tibi debitas!

TENOR

Fera Pessima

*dat ze de afkeer én de zware straffen
van de slang doet toenemen.
Dat zij ons mag leiden naar de vreugde
waarvan zij de oorsprong is.*

*O woestheid van de nijd,
die zowel het allerhoogste nastreeft
als verslagen in de diepte ligt!
Waarom woon je tussen ons?
Zoetgevooisde praatjes enerzijds,
grimmige, wrede steken
anderzijds,
als het gif van een slang:
de leugen van Iskariot
houdt zich erin schuil.
Dat Gods Zoon
je je verdiende loon mag geven!*

Inslecht beest.

Purgatorio | Louteringsberg

Anders dan in Inferno is in Purgatorio (Louteringsberg), voortdurend muziek aanwezig. Lofzangen en gezangen van boetedoening wisselen af met liefdesliederen in de Italiaanse dichtstijl (*dolce*) *stil novo*, een gestileerde volkstaal waarvan Dante een belangrijk beoefenaar is. Terwijl de verdoemden zich beklagden en niet in staat waren om te zingen, zingen en bidden de boetvaardigen wel. Al in CANTO II zijn deze twee muzikale ‘genres’ te horen. Nog buiten Purgatorio, aan de bergkust, zien Dante en Vergilius een schip dat de zielen van boetvaardigenervoert, bestuurd door een engel. Ze zingen *In exitu Israel de Aegypto*, een ‘reisgezag’, passend bij de situatie.

gregoriaans

In exitu Israel de Aegypto

In exitu Israel de Aegypto,
domus Iacob de populo barbaro,
facta est Iudaea sanctificatio eius,
Israel potestas eius.

Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto.
Sicut erat in principio et nunc et semper
et in saecula saeculorum. Amen.

*Toen Israël weg was uit Egypte,
de stam van Jakob weg bij dat wrede volk,
is Juda Hem heilig geworden,
werd Israël zijn koninklijk domein. (psalm 114, 1-2)
Glorie aan de Vader en de Zoon en de Heilige Geest.
Zoals het was in het begin en nu en altijd
en in de eeuwen der eeuwen. Amen.*

Verderop in dezelfde CANTO ontmoet Dante zijn muzikale vriend Casella. Aan het eind van deze ontmoeting zingt de musicus Dantes lied *Amor che nella mente mi ragiona* (Liefde die in de geest tot mij spreekt). Het geeft uiting aan de opvatting van zang en muziek als *dulcedo*, iets zoets dat iemand bevangt en verheft. Helaas is dit lied van Casella op Dante's gedicht niet overgeleverd. Een van de liederen uit de *stile novo* die het dichtst bij dit idee van liefde komt is *Che cos' è quest' amor?* van Francesco da Firenze, tegenwoordig beter bekend als Francesco Landini.

Francesco Landini

Che cos' è quest' amor?

Che cos' è quest' amor, che 'l ciel produce
per far più manifesta la tuo luce?

Ell' è tanto veços' onest' e vagha,
legiadr' e grazios', adorn' e bella
ch' a chi la guarda subito 'l cor piaga
con gli ochi be', che lucon più che stella.

E a cui lice star fiso a vederla.
tutta gioia e virtù in sé conduce.

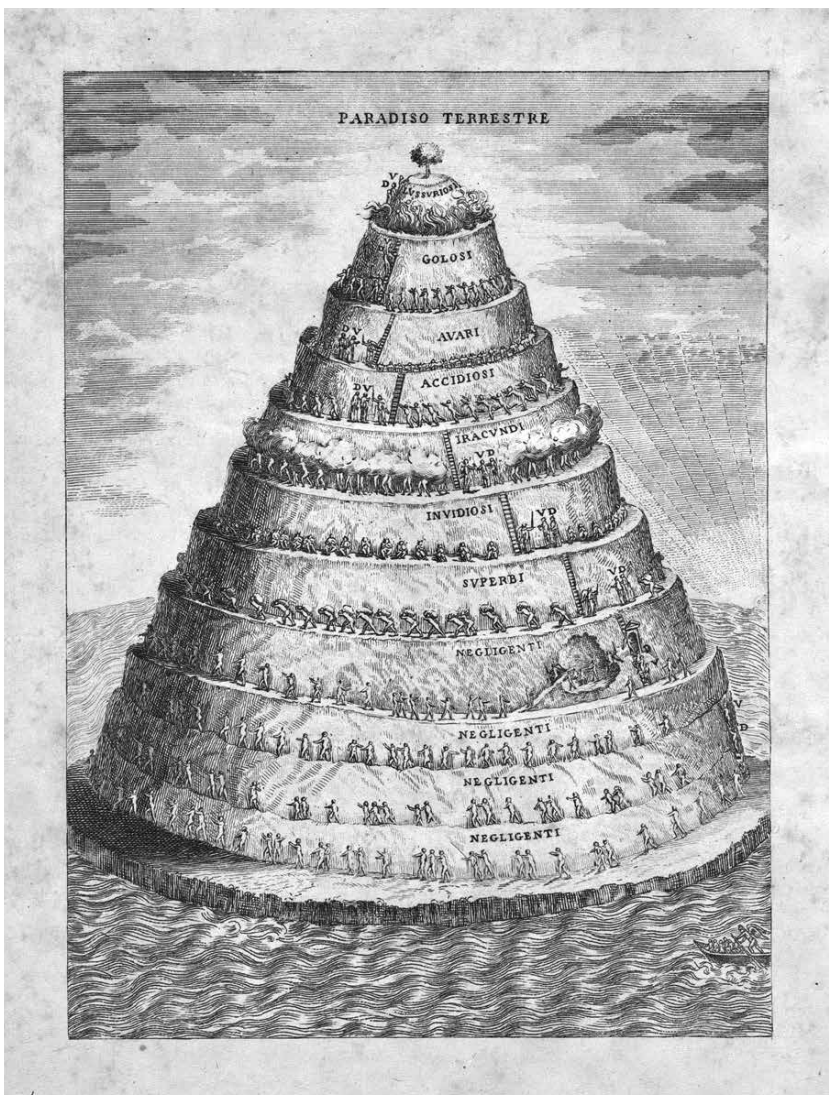
Che cos' è quest' amor...

*Wat is deze liefde, die de hemel voortbrengt
om zijn licht nog meer te laten stralen?*

*Ze is zo lieflijk, eerlijk en zoet,
licht, gracieus, bevallig en mooi,
dat wie haar ook aanschouwt meteen bevangen is
door die mooie ogen die de sterren overtreffen.*

*En dat eenieder die haar mag aanschouwen
geleid wordt naar complete vreugde en deugd.*

Wat is deze liefde...

Purgatorio zoals afgebeeld in de uitgave uit 1791 van Antonio Fulgoni (...1772-1807...)

Purgatorio

De val van Lucifer heeft een opstuwung van gesteente veroorzaakt waardoor de Louteringsberg is gevormd. Deze bevat zeven omgangen.

Aards Paradijs

- OMGANG VII · wellustigen
- OMGANG VI · vraatzuchtigen
- OMGANG V · gierigaards en verspillers
- OMGANG IV · dragen
- OMGANG III · toornigen
- OMGANG II · afgunstigen
- OMGANG I · trotsen

Poort

Toegangsgebied

Nalatigen

Strand

De *Cyclus van gebeden* (Purgatorio B op dit programma) begint met CANTO VII. De troubadour Sordello begeleidt Vergilius en Dante naar de vallei van de nalatige vorsten, die de voorkeur gaven aan zinnelijk genot boven verstand en plicht. Wanneer de drie dichters aankomen in dit idyllische landschap, zingen enkele van hen een *Salve Regina*. In plaats van deze Maria-antifoon zingen wij *Nostra Avocata*, een Maria-laude gezongen op de melodie van *Deducto sey*, een duivelse ballade van Zacara da Teramo. *Purgatorio* is fysiek en metafysisch een omkering van *Inferno*: wat gevallen is stijgt op, wat wereldlijk en laag was, wordt nu heilig en hoog.

Anoniem / Zacara da Teramo

Nostra Avocata

Nostra Avocata se' e sempre fosti,
Madre di Dio a tte son condotto
che mi soccorra che nne vo di sotto
e'l demonio m'abraçça ch'i m'arrosti.

Al tuo dolce figliuol che ttu portasti,
Madre, per me ti priego che ritorni.
altri pregar per me: non par che basti,
reina se' de l'angeli adorni.

Però ti priego che più non soggiorni;
ora per me all'alta majestade
che de me, pechatore, abbia pietade
e fa' che con Gesù mi'alm'acchosti.

*U bent en was altijd onze pleitbezorgster,
Moeder van God, tot u word ik geleid,
zodat u me kunt helpen niet daarheen af te dalen,
waar de duivel me omarmt en ik zal branden.*

*Oh Moeder, ik bid dat ik terug zal keren
naar uw lieflijke zoon die u voortbracht. Anderen
hebben voor me gebeden: het lijkt niet genoeg te zijn,
U bent de koningin van de aanbeden engelen.*

*Daarom bid ik tot U dat ik hier niet langer blijf,
bid voor mij tot de Hoogste Majesteit,
dat Hij mededogen heeft met mij, een zondaar,
en dat mijn ziel dicht bij Jezus mag komen.*

Na hun afdaling in de vallei horen de drie dichters een gebed dat berouwvolle zielen zingen bij zonsondergang: *Te lucis ante terminum*. Deze hymne, toegeschreven aan de heilige Ambrosius, roept de hulp aan van het licht tegen de verleidingen van de nacht. In dit concertprogramma klinkt een instrumentale uitvoering van de anonieme ballade *Lucente stella*, uit het oudste Italiaanse handschrift van de Ars Nova: de Rossi Codex.

Het laatste hoofdstuk van dit drieluik rond boetedoening is een ritueel gebeuren met Dante als hoofdfiguur. Om de drempel van het Purgatorio over te kunnen gaan, moet hij drie stappen omhoog gaan en hij moet zeven P's dragen. Deze P's (afgeleid van *peccato* = zonde) zijn door de engel Gods met de punt van het zwaard op zijn voorhoofd geschreven en corresponderen met de zeven doodzonden. Als de grote deur eenmaal open is, hoort Dante het lied *Te Deum laudamus* 'in voce mista al dolce suono' (zoet gespeeld en gezongen).

gregoriaans

Te Deum laudamus

Te Deum laudamus:
te Dominum confitemur.
Te æternum Patrem,
omnis terra veneratur.
Tibi omnes angeli,
tibi cæli et universæ potestates:
tibi cherubim et seraphim
incessabili voce proclamant:
Sanctus, Sanctus, Sanctus
Dominus Deus Sabaoth.

*U, God, loven wij.
U, Heer, prijzen wij.
U, eeuwige Vader,
eert heel de aarde.
Tot U roepen alle engelen,
tot U de hemelen en alle machten.
Tot U roepen Cherubijnen en Serafijnen,
die zonder ophouden zingen:
Heilig, heilig, heilig de Heer,
de God der hemelse machten.*

Verderop bij het beklimmen van de berg, in CANTO XVI, ontmoeten Dante en Vergilius de toornigen. Gehuld in zwarte rook doen zij boete voor hun schuld door tot het Lam Gods om vrede en genade te bidden. In het motet

Ave sancta mundi salus / Agnus Dei van Matteo da Perugia bezingt de cantus de heilige hostie en de tenor het Agnus Dei, als ware het hun eigen stemmen.

Matteo da Perugia

Ave sancta mundi salus / Agnus Dei

CANTUS

*Ave sancta mundi salus,
panis vivus immortalis,
sacrosancta hostia.*

*Ave, cibus spiritualis,
cibus bonus et regalis,
caeli pandens hostia.*

*Tu es panis angelorum
factus cibus viatorum,
ducens ad caelestia.*

*Tu es panis filiorum,
mundi vita, spes reorum,
donans vera gaudia.*

*Duc nos tecum ad superna,
tu, virtutum o pincerna,
ubi pax et gloria.
Amen.*

TENOR

*Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
miserere nobis.
Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
miserere nobis.
Agnus Dei, qui tollis peccata mundi,
dona nobis pacem.*

CANTUS

*Gegroet, heilige redder van de wereld,
levend, onvergankelijk brood,
hoogheilige hostie.*

*Gegroet, geestelijke spijs,
goed en vorstelijk voedsel,
hostie, die de hemel voor ons ontsluit.*

*Gij zijt het brood der engelen,
het voedsel van de reizigers,
op weg naar het hemelrijk.*

*Gij zijt het brood der mensen,
leven der wereld, hoop der zondaars,
en geeft ware vreugde.*

*Leidt ons naar u in uw rijk,
O gij, schenker der deugd,
waar vrede is en heerlijkheid.
Amen.*

TENOR

*Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons.
Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons.
Lam Gods, dat wegneemt de zonden der wereld,
geef ons de vrede.*

De laatste liederen uit het Purgatorio zijn voor vrouwenstemmen en vormen een bruggetje naar het begin van Paradiso.

In CANTO XXVII moet Dante door een muur van vuur om de top van de berg te kunnen bereiken. Purgatorio (Vagevuur) wordt hier letterlijk opgevat! In dit ritueel worden Dante en Vergilius letterlijk geleid door het gezang. Nadat ze de muur van vuur gepasseerd zijn en het lied *Venite, benedicti Patris mei* horen, valt de duisternis en gaat Dante opnieuw dromen. Weer droomt hij van een vrouw. Ze is jong, mooi, plukt bloemen en zingt. Het is Lea, zij is het bijbelse symbool voor vruchtbaarheid en een actief leven, als vooraankondiging van het Aardse Paradijs dat hem wacht in de volgende CANTO. De driestemmige balade *Questa fanciulla Amor* van Landini, pastoraal van sfeer, sluit goed aan bij het dromerige beeld van Lea. De jonge vrouw die zingend bloemen verzamelt en zichzelf versiert met slingers is ook een belangrijk onderwerp van de Ars Nova.

Francesco Landini

Questa fanciulla Amor

Questa fanciulla Amor fallami pia
Che m'ha ferito 'l cor nella tuo via.

*Amor, dit meisje heeft mij pijn gedaan,
ze heeft door jou mijn hart verwond.*

In deze opeenvolging van vrouwenfiguren, die eindigt met Beatrice, is de op één na laatste Matelda, de mysterieuze 'schone vrouw'. Zij is de hoofdfiguur van CANTO XXVIII en zingt voortdurend. Evenals Lea, maar niet in een droom, nadert ze als 'de prachtige vrouw, die zingt en bloemen plukt'. Ook CANTO XXIX begint met Matelda die zingt 'als een verliefde vrouw': *Beati quorum tecta sunt peccata* (Gelukkig de mens van wie de zonden zijn toegedekt, psalm 32, 1). En even later zegt Dante dat zich een 'zoete melodie door de heldere lucht beweegt'.

Matelda doet aan Lea denken en is de nieuwe gids voor Dante, wanneer Vergilius op het punt staat te vertrekken en Beatrice nog niet is gearriveerd. Het *Agnus Dei*, contrafact van *Questa fanciulla Amor*, het lied van Lea, staat het dichtst bij het hier geschetste tafereel.

Francesco Landini / anoniem

Agnus Dei 'Questa Fanciulla'

Agnus Dei... [zie tekst en vertaling op pagina 10]

In CANTO XXX, ten slotte, verschijnt Beatrice. Een van de vierentwintig grijsaards die erbij zijn heft het gezang *Veni sponsa de Libano* aan, een vers uit het Hooglied dat hier tot Beatrice wordt gericht. Engelen stijgen op, zingen 'Alleluia' en 'Benedictus qui venis!' en strooien met bloemen. De vrouw verschijnt in een wolk van bloemen. Het gezang *Più chiar che'l sol* van Anthonello da Caserta, een van de mooiste melodieën uit de Ars Nova, verbeeldt in muziek de verwondering over deze geliefde vrouw.

Anthonello da Caserta

Più chiar che'l sol

Più chiar che'l sol in lo mio cor Lucia
liçadra figura de vuy Madonna mia.

Però pregho che humile e graciosa
vuy siate alquanto, poy che'l vero dio
v'a facta tanto bella e vertuosa
che al mondo non à par quel volto pio
se non che inverso mi troppo è zudio
in darne pena con fortuna ria.

Più chiar che'l sol in lo mio cor Lucia
liçadra figura di vuy Madonna mia.

*Stralender dan de zon, schijnt
jouw prachtige beeld in mijn hart, vrouwe.*

*Toch bid ik dat je een beetje nederig
en sierlijk zou zijn, want de ware God
heeft jou zo mooi en deugdzam gemaakt,
dat je in de hele wereld je gelijke niet kent.
Tegenover mij ben je echter zo wreed,
je kwelt me met tegenslag.*

*Stralender dan de zon, schijnt
jouw prachtige beeld in mijn hart, vrouwe.*

Paradiso vormt de apotheose van de reis. De paradijselijke visioenen zijn bezaaid met klanken en stemmen: van de Florentijnse edelvrouw Piccarda Donati tot de zielen van de gezegenden, de engelensharen, aartsengel Gabriël, en allen in de hemel die de Drieëenheid lof toezingen. De eerste persoon die zingt is opnieuw een vrouw. Dante en Beatrice bereiken de eerste van de negen hemelen, die van de Maan. Hier wacht Piccarda Donati, hoofdfiguur van de derde CANTO, hem op. Piccarda zingt, niet aan het begin wanneer ze verschijnt, maar op het moment dat ze verdwijnt ‘come per acqua cupa cosa grave’ (zoals iets

zwaars in het donkere water). Ze is de laatste van de vrouwelijke zangers en reciteert het gebed van Maria, aan wie de meeste gezangen uit Paradiso zijn opgedragen. De anonieme Maria-sequens *Ave stella Matutina*, uit het eind van de dertiende eeuw en afkomstig uit de Basilica di San Clemente in Santa Maria dei Servi in Siena, is een prachtige melodie die stamt uit de jaren dat Dante in Florence leefde. Het is heel goed mogelijk dat hij deze melodie daar gehoord heeft. Hoe hoger Dante en Beatrice opstijgen, hoe schitterender de muziek wordt.

Anoniem

Ave Stella Matutina

Ave, stella matutina,
lilium munditie,
gemma fulgens cristalina,
mirtus temperantie.
Mater regis et regina,
celi, carens carie,
rahe tuos a ruina,
trono tue gratie.

Ex te prodit lux, Maria,
verbi pura veritas,
in te sistit tunc Sophia,
preradians deitas.
Vale, vita, lex et via,
virginalis castitas,
sola mundo prees pia,
salvificans caritas.

Cela clausa creatoris,
manna nos reficiens,
claustrum flamminis dulcoris,
splendor indeficiens.
Rosa fragans, vas odoris,
ad te currit sitiens,
pondus ambicis langoris
gaudium parturiens.

Gegroet, ochtendster,
lelie van zuiverheid,
stralende edelsteen van kristal,
mirte van matigheid.
Moeder van de Koning en Koningin
van de hemel, zonder smet,
red uw volk van de ondergang
en breng ons tot uw troon van barmhartigheid.

Uit u, Maria, kwam het licht voort,
de pure waarheid van het Woord,
in u zetelt Wijsheid,
de stralende Goddelijkheid,
de levenskracht, ware naleving
en de ware weg van maagdelijke kuisheid,
in de hele wereld bent u de hoogste
in verlossende liefde.

Afgesloten geheim van de Schepper,
manna die ons verfrissing biedt,
bolwerk van de vlam der zoetheid,
schittering zonder falen,
geurige roos, schip van parfum,
tot U haast ik mij, dorstig,
verlost van de smachtende lasten
door de vreugde van het leven geven.

Tronus candens Salomonis,
clarificans sidera,
vellus rigans Gedeonis,
nostra tege scelera.
Tubus mire visionis,
succurere propera,
quos mendicos in spe ponis,
nato tuo federa.

Eya, dulcis advocata,
tutrix et refugium,
iura matris imperata
venie des bravium.
Ut per te sint nobis lata
mestis in exilium,
regna quibus sedes grata
civium celestium.
Amen.

Glanzende troon van Salomon,
stralende ster,
droge vacht van Gideon,
zuiver onze schuld.
Ontzagwekkend apocaptyisch trompetgeschal,
help hen die u toegewijd zijn,
die nu door u gered zijn,
nu uw ster is geboren.

En daarom, lieflijke pleitbezorgster,
redder en leraar,
geef een moederlijk bevel
dat de zwakken moed schenkt,
zodat we door u gered mogen worden
van de verbanning
en een plaats krijgen in dat koninkrijk
van de hemelse stad.
Amen.

Na getuige te zijn geweest van de overwinning van Christus, kan de dichter in de achtste hemel eindelijk de lach van Beatrice aanschouwen. Zij vraagt hem echter haar niet aan te kijken, maar te kijken naar het spektakel van de Hemel van de Vaste Sterren, waarin Maria en de apostelen zich bevinden. Dante ziet dan vele lichten die op hun beurt worden belicht door een groter licht, zoals bloemen in een weide onder de stralen van de zon die door de wolken schijnt. *Le ray au soleyl* van Johannes Ciconia is een prachtige canon in drie verschillende tempi, die een zonnestraal schildert in muziek en dit beeld met klanken aankleedt.

Johannes Ciconia

Le ray au soleyl

Le ray au soleyl qui dret som karmeyne
en soy braçant la douce Tortorelle,
la quel conpangnon onques renouvelle
a bon droyt sembla que en toy perfect regne.

*De zonnestraal, die met haar betovering
de zoetslapende tortelduif omhelst
en dit liefje steeds weer jong doet lijken,
verschijnt trouwhartig in uw volmaakte rijk.*

Dante richt zijn blik op het intense licht van Maria en ziet de aartsengel Gabriël die afdaalt uit de hoogte in de vorm van een stralende kroon die Maria omgeeft en om haar heen gaat draaien. Gabriël zingt een lieflijke melodie, zo lieflijk dat zelfs de meest prachtige wereldlijke muziek hierbij een rollend gedonder lijkt. Terwijl Gabriël zingt, zingen alle gezegenden de naam van Maria. Christus en Maria stijgen op naar het Empyreum en de zielen van alle gezegenden zingen het *Regina coeli* op zo'n prachtige manier dat het de dichter altijd bij zal blijven. De gregoriaanse Maria-hymne *Ave maris stella* en de instrumentale diminutie daarvan bezegelen deze apotheose.

gregoriaans met anonieme diminutie

Ave maris stella

Ave maris stella,
Dei Mater alma
atque semper virgo
felix coeli porta.

*Wees gegroet sterre der zee,
voedende Moeder van God
en voor altijd maagd,
gelukzalige poort naar de hemel.*

In CANTO XXVII, nog steeds in de Hemel van de Vaste Sterren, wordt Dante in vervoering gebracht door het gezang van het hele paradijs dat de Drieëenheid lof toezingt.

Wij verklanken dit door een *Gloria* van Matteo da Perugia, die enkele van de meest geïnspireerde geestelijke Ars Nova-werken schreef.

Matteo da Perugia

Gloria in excelsis Deo.
Et in terra pax hominibus bonae voluntatis
Laudamus te. Benedicimus te.
Adoramus te. Glorificamus te.
Gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam.
Domine Deus, Rex caelestis,
Deus Pater omnipotens.
Domine Fili unigenite, Iesu Christe.
Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris.
Qui tollis peccata mundi,
miserere nobis
Qui tollis peccata mundi,
suscipe deprecationem nostram.
Qui sedes ad dexteram Patris,
miserere nobis.
Quoniam Tu solus Sanctus.
Tu solus Dominus
Tu solus Altissimus, Iesu Christe.
Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris. Amen.

*Eer aan God in den hoge,
en vrede op aarde aan de mensen die Hij liefheeft.
Wij loven U. Wij prijzen U.
Wij aanbidden U. Wij verheerlijken U.
En zeggen U dank voor Uw grote heerlijkheid.
Heer God, hemelse Koning,
God almachtige Vader;
Heer, eniggeboren Zoon, Jezus Christus;
Heer God, Lam Gods, Zoon van de Vader;
Gij, die wegneemt de zonden der wereld,
ontferm U over ons;
Gij, die wegneemt de zonden
der wereld, aanvaard ons gebed;
Gij, die zit aan de rechterhand van de Vader,
ontferm U over ons.
Want Gij alleen zijt de Heilige.
Gij alleen de Heer.
Gij alleen de Allerhoogste: Jezus Christus, met de
heilige Geest in de heerlijkheid van God de Vader. Amen.*

De laatste muzikale scène van het gedicht is de Aanschouwing van Maria. In de Tiende Hemel, het Empyreum, spoort Sint Bernardus Dante aan om naar het gezicht van Maria te kijken, omdat haar glorie hem kan helpen het gezicht van Christus te aanschouwen: boven de Maagd Maria ziet Dante een jubelfeest van engelen, en in de schoonheid van Maria ziet hij een schoonheid die alles wat hij ooit zag te boven gaat. Dan ziet de dichter de

engel Gabriël die op haar neerdaalt terwijl hij zingt: ‘Ave, Maria, gratia plena’ en heel de hemel vervolgt het plechtige gezang van de engel. *Mariam matrem Virginem*, een prachtig lied gewijd aan de maagd en afkomstig uit het Llibre Vermell de Montserrat, verklankt deze glorievolle pracht. ❖

Michele Pasotti · toelichting

Anoniem (Llibre Vermell de Montserrat)

Mariam Matrem Virginem
attolite Ihesum Christum
extollite concorditer.

Maria seculi asilum defende nos.
Ihesu tutum refugium exaudi nos.
Iam estis nos totaliter diffugium

*Maagd Moeder Maria,
bejubel als met één stem
Jezus Christus,*

*Maria, vrijhaven van onze tijd, bescherm ons.
Jezus, veilig toevluchtsoord, verhoor ons.
Jullie zijn waarlijk een bolwerk, voorwaar*

totum mundi confugium realiter.
Mariam Matrem Virginem...

Ihesu suprema bonitas verissima.
Maria dulcis pietas gratissima.
Amplissima conformiter sit caritas
ad nos quos pellit vanitas enormiter.
Mariam Matrem Virginem...

Maria, Virgo humilis Te colimus,
Ihesu desiderabilis Te querimus
Et volumus mentaliter in superis,
frui cum sanctis angelis perhempniter.
Mariam Matrem Virginem...

*een vluchthaven voor de hele wereld.
Maagd Moeder Maria...*

*Jezus, hoogste en meest waarachtige goedheid.
Maria, zoete en allerzaligste genade. Moge Uw genade
evenzeer overvloedig zijn voor ons die wereldse
ijdelheid ernstig in bekoring bracht.
Maagd Moeder Maria...*

*Maria, nederige maagd, wij aanbidden u,
lieflijke Jesus, we verlangen naar u en wij willen ons
geestelijk verheffen in de hemel voor altijd ons
verheugen met de heilige engelen.
Maagd, Moeder, Maria...*

Dante in het Empyreum - Paradiso, CANTO xxxi door Gustave Doré (1832-1882)

La Fonte Musica

La Fonte Musica is opgericht door Michele Pasotti. Het ensemble speelt op historische instrumenten en is gespecialiseerd in laat-middeleeuwse muziek, met een focus op het Italiaanse Trecento (14de eeuw). Filologisch onderzoek ligt aan de basis van elk project. Centraal in de werkwijze van het ensemble staat het humanistische idee van 'tornare alle fonti' (terugkeren naar de bronnen): terug naar de wortels van de middeleeuwse polyfonie, naar de diepere betekenis van de teksten en de keuzes die in de muziek gemaakt zijn.

Dit is een van de achtergronden van de naam van het ensemble. Maar de naam zinspeelt ook op de fontein, als een plek van regeneratie en leven, het centrum van een tuin en symbool van plezier.

Uit de concerten van het ensemble spreekt een grote expressiviteit en virtuositeit, die recht doet aan de complexiteit, verfijning en creativiteit van de muziek van Ars Nova en Ars Subtilior.

Het ensemble trad op in festivals als Resonanzen in Wenen, Les Inouïes in Arras, Musica Sacra Piber in Oostenrijk, Cantar di Pietre in Zwitserland en in verschillende festivals in Italië. In samenwerking met de Università di Pavia organiseerde La Fonte Musica een internationaal musicologisch congres over muziek en kunst in de gebieden van de Visconti's. De eerste cd *Le Ray au Soleyl. Musica alla corte pavese dei Visconti* (1360-1410) verscheen in 2011 en werd zeer goed ontvangen. De cd *Metamorfosi Trecento* (Alpha, 2013) won een Diapason d'Or en was finalist in de verkiezing van beste cd van het jaar (Early Music). In 2021 verscheen *Enigma Fortuna* met de eerste volledige registratie van de werken van Antonio Zaccara da Teramo (Alpha). Deze box met vier cd's werd onderscheiden met een Diapason d'Or, Preis der Deutschen Schallplattenkritik en Editor's Choice of Gramophone.

Michele Pasotti

Michele Pasotti studeerde luit bij Massimo Lonardi en studeerde af met de hoogste onderscheiding. Masterclasses volgde hij bij Hopkinson Smith en Paul O'Dette. Aan de Accademia Internazionale della Musica in Milaan specialiseerde hij zich later in kamermuziek uit de Italiaanse barok bij Laura Alvini en in muziektheorie en contrapunt uit de renaissance bij Diego Fratelli. Ook verdiepte hij zich in de laat-middeleeuwse uitvoeringspraktijk, aanvankelijk bij Kees Boeke, later bij Pedro Memelsdorff aan de Escola Superior de Música de Catalunya in Barcelona. Aan de universiteit van Rome richtte hij zich op de Ars Nova in Europa. Ook studeerde hij theoretische filosofie aan de Università di Pavia.

Als solist (luit, theorb, barokgitaar) speelt Michele Pasotti repertoire dat varieert van middeleeuwen tot laat-achttiende eeuw. Hij trad op met vele ensembles, waaronder Il Giardino Armonico, Odhecaton, Ghislieri Consort en met orkesten als The English Baroque Soloists, I Solisti della Scala, Venice Baroque Orchestra en I Pomeriggi Musicali. Als solist heeft hij in vele grote zalen opgetreden met Cecilia Bartoli en I Barocchisti. Hij geeft lezingen en masterclasses en is oprichter en artistiek leider van ensemble La Fonte Musica.

❖ SLOTCONCERT Drums United: Birth of the Beat

zo 18 september · 18.15 - 19.15 uur | **VRIJTHOFPodium**

Moussé Pathé Senegal | **Niti Ranjan Biswas** Bangladesh

Marco Toro Venezuela | **Alper Kekeç** Turkije | **Lucas van Merwijk**

Nederland | met speciale gast **Gianna Tam** Nederland

MUSICA SACRA IS EEN COPRODUCTIE VAN Stichting Musica Sacra en Theater aan het Vrijthof Maastricht. Satellietprogrammering en promotieconcert komen tot stand i.s.m. Cultuurcentrum Hasselt, Toon Hermans Theater en Filmhuis De Domijnen in Sittard-Geleen, Theater De Garage Venlo en Munttheater Weert. Filmselectie voor Maastricht en Sittard-Geleen door Lumière Cinema i.s.m. Filmhuis De Domijnen.

BESTUURDER Brigitte van Eck, directeur Theater aan het Vrijthof Maastricht

PROGRAMMACOMMISSIE Jacques Giesen (vz), Jos Leussink (adviseur), Sylvester Beelaert, Fons Dejong, Bas Geerts, Susanne Vermeulen en Saskia Törnqvist
RAAD VAN TOEZICHT Jean Jacobs (vz), Michel Cobben, Barbara de Heer, Bas Huyser en Lieke Wijnia

PROJECTLEIDING & FONDSSENWERFING Fons Dejong
MARKETING & PUBLICITEIT Hetty van Dongen
PRODUCTIE Raf Meijers **REDACTIE** Philip Leussink, Jacinta Wetzler, Sylvester Beelaert en Fons Dejong
VORMGEVING Philip Leussink **UITBALIE** Flora Minis en Susan Meisen **TECHNISCHE COÖRDINATIE** Sander Ronden **FACILITAIR** Nandi Nijsten **FINANCIËN** Jos Spauwen

MUSICA SACRA MAASTRICHT is lid van De Verenigde Podiumkunstenfestivals.

MUSICA SACRA MAASTRICHT wordt mede mogelijk gemaakt door Fonds Podiumkunsten, Provincie Limburg, Gemeente Maastricht, Theater aan het Vrijthof, VSB Fonds, Fonds 21, Elisabeth Strouwen Fonds, Stichting Kanunnik Salden Nieuwenhof en Lira Fonds.

Met dank aan de Vrienden van Musica Sacra Maastricht en alle (concert-)locaties en samenwerkingspartners. De activiteiten worden mede mogelijk gemaakt door anonieme giften van particulieren.

MEDIAPARTNERS NPO Radio4, NTR, KRO NCRV, L1, Dagblad de Limburger, RTV Maastricht.

STEUN HET FESTIVAL Voor een bijdrage vanaf € 40 geniet u als Vriend van Musica Sacra Maastricht vele voordelen. Zie voor meer informatie en aanmelding • musicasacramaastricht.nl/vriend

STICHTING MUSICA SACRA

Vrijthof 47, 6211 LE Maastricht

• info@musicasacramaastricht.nl

• musicasacramaastricht.nl

• facebook.com/MusicaSacraMaastricht

• [#FestivalMSM](https://twitter.com/FestivalMSM) | [#MSM2022](https://twitter.com/MSM2022)

